

GİRİŞ

Bereketli Hilalin Kalbindeki Kadim Şehir

Mardin, Bereketli Hilalin (Fırat-Dicle arası) kalbinde, tarihin ve coğrafyanın eşsiz birleşiminden doğmuş kadim bir şehirdir. Binlerce yıllık geçmişiyle, farklı medeniyetlerin izlerini taşımış, her bir katmanında zengin bir kültürel mirası barındırmıştır. Bu giriş bölümü, “Taşın Kadim Mirası ve Medeniyetlerin İzleri” adlı eserin temelini oluşturan Mardin’in stratejik konumunu, coğrafi özelliklerini, tarihi derinliğini ve kültürel katmanlarını kapsamlı bir şekilde ele almaktadır.

Mardin’in Stratejik Konumu ve Coğrafi Özellikleri

Mardin, coğrafi yapısı itibarıyla hem doğal bir kale hem de medeniyetler arası bir köprü vazifesi görmüştür. Bereketli Hilal’nın kuzeyindeki dağlık kesimde, Yukarı Bereketli Hilal havzasında, 1083 metre rakımlı yüksek bir plato üzerine kurulmuştur.

Bereketli Hilalin (Fırat-Dicle arası) Kuzeyindeki Yüksek Plato: Savunma ve Ticaret Yolları Üzerindeki Konumu

Şehir, Bereketli Hilal Ovası’nın kuzeyinde, yüksek bir plato üzerinde yer almasıyla hem doğal bir savunma avantajı sunmuş hem de stratejik bir merkez haline gelmiştir. Bu yükseklik, şehri çevreleyen düzlüklere hâkim bir görüş açısı sağlayarak olası tehditlere karşı erken uyarı ve savunma imkânı tanımıştır. Mardin, tarih boyunca Bereketli Hilal ile Anadolu arasında hayati bir geçiş noktası olarak işlev görmüş, ticaret yollarının, özellikle de tarihi İpek Yolu’nun kavşak noktasında bulunmuştur. Diyarbakır havzasını Suriye-Arabistan düzlüklerine, Akdeniz’i ise İran-Ortadoğu ve Uzakdoğu’ya bağlayan bu konum, Mardin’i askeri, dini ve iktisadi açıdan son derece önemli bir kent merkezi yapmıştır.

Güneyinde 32 kilometrelik Suriye sınırı ile çevrili olması, şehrin bölgesel ve uluslararası ilişkilerdeki stratejik rolünü pekiştirmiştir. Bu sınır komşuluğu, tarih boyunca kültürel etkileşimlerin ve ticaretin yoğun yaşandığı bir alan olmasını sağlamıştır. Mardin Kalesi’nin konumu, şehrin savunmasındaki kilit rolünü gözler önüne sermektedir. Doğal kaya yapısı üzerine çok az eklentilerle müstahkem hâle getirilen bu kale, şehrin neredeyse hiç işgale uğramamasını sağlamıştır.

Mardin'in yüksek, kayalık platosu ve Bereketli Hilal ile Anadolu arasındaki kilit geçiş noktasında yer alması, şhrin tarih boyunca sürekli olarak farklı medeniyetlerin ilgisini çekmesinin ve stratejik bir merkez olarak kalmasının temel nedenidir. Bu coğrafi avantaj, aynı zamanda şhrin nadiren tam anlamıyla işgal edilmesini sağlayarak, kültürel katmanların üst üste birikmesine ve harmanlanmasına zemin hazırlamıştır. Şhrin doğal savunma kapasitesi ve ticaret yolları üzerindeki kontrol noktası olması, onu sürekli bir cazibe merkezi hâline getirmiş, ancak aynı zamanda tam bir fethin zorluğunu da beraberinde getirmiştir. Bu durum, medeniyetlerin birbirini tamamen silmek yerine, kendi izlerini bırakarak üst üste kültürel katmanlar oluşturmaya olanak tanımıştır.

Coğrafi Yapı ve İklimin Şhrin Gelişimine Etkileri

Mardin'in arazi yapısı, “Kalkeri” olarak adlandırılan kayalık bir yapıya sahiptir ve bu kaya katmanı derin vadi ve tepeler meydana getirmiştir. Bu doğal taş yapısı, şhrin mimarisini doğrudan etkilemiş, taş işçiliğinin Mardin'in kimliğinin ayrılmaz bir parçası olmasını sağlamıştır. Eosen yaşlı Kalker taşı, şhrin tüm mimarisinde yoğun olarak kullanılmıştır.

İklimi karasaldır; yazlar kurak ve sıcak, kışlar ise soğuk ve yağışlı geçer. Kuzeydeki yüksek dağlar, kışın soğuk hava kütlelerinin oluşmasına neden olurken, güneydeki çöl ikliminin etkisi ve kuzeydeki dağların serin havayı engellemesi yazları oldukça sıcak yapar. Bitki örtüsü genel olarak bozkır karakteri gösterir, step bitkileri yaygındır. Ancak dağlık alanlarda meşe ve badem ağaçlarına rastlamak mümkündür. Mardin'in güneyinde yer alan Nusaybin Ovası, bereketli topraklarıyla yüzyıllardır tarım faaliyetlerinin merkezi olmuştur. Bu tarımsal potansiyel, şhrin ekonomik yaşamına ve nüfus yoğunluğuna önemli katkılar sağlamıştır.

Mardin'in “Taşın Kadim Mirası” olarak adlandırılması, sadece şhrin mimari dokusuna atıfta bulunmakla kalmaz, aynı zamanda şhrin jeolojik yapısı (Kalkeri kayalık arazi) ile insan etkileşimi (yoğun taş işçiliği) arasındaki derin ve organik bağı vurgular. Bu durum, Mardin'in kültürel peyzajının, doğal çevresiyle bütünleşmiş, yaşayan bir tarih müzesi niteliği taşıdığının en somut göstergesidir ve UNESCO Dünya Miras Listesi'ne önerilmesinin temel dayanaklarından birini oluşturur. Bu bağlamda, “Taşın Kadim Mirası” kavramı, Mardin'in sadece geçmişten kalma yapılarını değil, aynı zamanda bu yapıların doğal çevreyle olan organik bağı, insan emeği ve yaratıcılığının doğal malzemeyle nasıl birleşerek eşsiz bir kültürel kimlik yarattığını simgeler.

Doğal Güzellikler ve Kaynaklar

Şehir, su kaynakları açısından da zengindir. Doğusunda yer alan Dicle Nehri, bölgenin en önemli su kaynağı olup hem tarım hem de içme suyu ihtiyacını karşılamada büyük rol oynamıştır. Ayrıca birçok dere ve çay da şehrin doğal güzelliklerini artırmaktadır. Midyat ilçesindeki vadiler ve kanyonlar, Mardin'in doğal zenginliklerini yansıtan önemli alanlardır. Bu coğrafi çeşitlilik, şehrin sadece stratejik değil, aynı zamanda yaşam kalitesi ve doğal kaynaklar açısından da cazip bir yerleşim yeri olmasını sağlamıştır.

Şehrin Tarihi Derinliği ve Kültürel Katmanları

Mardin, Yontma Taş çağlardan günümüze kadar kesintisiz bir yerleşim geçmişine sahip, her bir katmanında farklı medeniyetlerin izlerini taşıyan bir açık hava müzesidir. Bu derin tarih, şehrin kültürel dokusunu eşsiz bir mozaik hâline getirmiştir.

Yontma Taş Dönemden Günümüze Yerleşim İzleri

Mardin'de yapılan arkeolojik kazılar, şehrin geçmişinin M.Ö. 4500'lü yıllara, yani Subariler dönemine kadar uzandığını göstermektedir. Yontma Taş döneme ait yaşam izleri ve taş devri ile çıkmak taşlarının ticaretinin yapıldığına dair bulgular, Mardin'in insanlık tarihinin çok erken evrelerinden itibaren bir cazibe merkezi olduğunu kanıtlar. Gınavaz Ören Yeri'nde yapılan kazılar, M.Ö. 4000'den M.Ö. 7. yüzyıla kadar sürekli bir yerleşimin varlığını ortaya koymuştur.

Medeniyetler Beşiği: Ev Sahipliği Yapan Kadim Uygarlıklar

Mardin, tarih boyunca 30'dan fazla medeniyete ev sahipliği yapmış ender şehirlerden biridir. Bu medeniyetler arasında Subari, Hurri, Sümer, Akad, Mitani, Hitit, Asur, İskit, Babil, Pers, Makedonya, Abgar, Roma, Bizans, Arap, Selçuklu, Artuklu, Karakoyunlu, Akkoyunlu, Safavi ve Osmanlı gibi büyük uygarlıklar yer almaktadır. Mardin Müzesi, M.Ö. 4000'li yıllardan günümüze uzanan bu zengin tarihi yansıtan Asur, Urartu, Pers, Roma, Bizans, Selçuklu, Artuklu ve Osmanlı dönemlerine ait seramikler, mühürler, sikkeler, takılar ve vazolar gibi sayısız eseri barındırmaktadır. Bu durum, şehrin adeta bir zaman tüneli olduğunu ve her dönemin izlerini titizlikle koruduğunu göstermektedir.

Mardin’in sürekli yerleşim görmesi ve otuzdan fazla medeniyete ev sahipliği yapması, şehrin sadece stratejik konumundan değil, aynı zamanda farklı kültürlerin ve inançların bir arada var olabildiği, “harmanlandığı” bir “kültürel mozaik” olmasından kaynaklanmaktadır. Bu durum, şehrin kültürel katmanlarının üst üste birikmesine ve zenginleşmesine yol açmış, her yeni medeniyetin bir öncekini tamamen silmek yerine, onun üzerine kendi izlerini eklemesini sağlamıştır. Bu kadar çok medeniyetin uzun süreler boyunca bir arada veya ardışık olarak var olması, sadece askeri veya ticari stratejiden öte bir faktörün varlığını düşündürmektedir. Şehrin kültürel hoşgörüsü ve farklı inanç ve etnik grupların bir arada barış içinde yaşama kabiliyeti, bu kadar çok medeniyetin izlerinin korunarak üst üste birikmesinin ve şehrin eşsiz kültürel katmanlarının oluşmasının temel nedenlerinden biridir.

Aşağıdaki tablo, Mardin’e ev sahipliği yapan başlıca medeniyetleri ve bu medeniyetlerin şehre bıraktığı önemli mirasları özetlemektedir:

Tablo 1: Mardin’e Ev Sahipliği Yapan Başlıca Medeniyetler ve Mirasları

Medeniyet	Yaklaşık Dönem	Önemli Katkıları/Mirasları
Subari	M.Ö. 4500-3500	İlk yerleşim izleri, taş devri ve çakmak taşı ticareti
Sümer	M.Ö. 2850	Şehircilik, sulama ve tarım alanlarında ilerleme
Akad	M.Ö. 2820	Bereketli Hilal’da egemenlik
Asur	M.Ö. 1367	Askeri ve idari merkez, bölgeye hâkimiyet
Roma	M.Ö. 1. yy - M.S. 4. yy	Antik kentler (Dara), manastırlar, kiliseler
Bizans	M.S. 4. yy - 11. yy	Dini yapılar, kültürel devamlılık
Selçuklu	M.S. 11. yy - 11. yy	İslam mimarisi, kültürel ve idari yapılanma
Artuklu	M.S. 11. yy - 15. yy	Özgün taş mimarisi geleneği, medreseler, camiler (Ulu Cami, Kasımiye Medresesi)
Akkoyunlu	M.S. 15. Yy	Artuklu mirasının devamı, önemli yapıların tamamlanması (Kasımiye Medresesi)
Osmanlı	M.S. 16. yy - 20. yy	Çok kültürlü yapının kısmen korunması, yeni yapılar, idari düzenlemeler

Mimari Mirasın Zenginliği: Taşın Sanata Dönüştüğü Yapılar

Mardin, sadece bir kale şehri değil, aynı zamanda Anadolu’da Türkler tarafından kurulan ilk şehirlerden biri olan **Artuklu şehirciliğinin** parlayan yıldızıdır. Mardin Kalesi’nin eteklerinde, MÖ’ye dayanan kadim yerleşim izleri bulunsa da, şehrin kale dışına yayılarak bugünkü karakteristik silüetini kazanması, 11. yüzyılda Artuklu Beyliği döneminde gerçekleşmiştir. Artuklu, kenti adeta bir yeniden doğuşla inşa ederek, dini, ticari ve kültürel bir merkez haline getirmiştir.

Artukluların Mührü: Taşın Sanata Dönüştüğü Şehir

Artuklu mimarları, bölgenin sarı kalker taşını ustalıkla kullanarak benzersiz bir estetik anlayış geliştirmişlerdir. Bu dönemde inşa edilen yapılar, taş işçiliğinin en üst düzey örneklerini sunar ve günümüzde Mardin’in silüetini belirleyen en önemli unsurlardır.

- 1. Mardin Ulu Cami:** Artuklu mimarisinin zirvesini temsil eden bu cami, Anadolu’daki en eski camilerden biridir. Üzerindeki en eski kitabe 1176 yılına aittir. Artuklu Sultanı Hüsameddin Yavlak Arslan tarafından 1186 yılında yaptırıldığı da bilinen cami, mihrap önü kubbeli yapısıyla bölge mimarisine öncülük etmiştir.
- 2. Zinciriye (Sultan İsa) Medresesi:** 1385 yılında Artuklu Sultanı İsa Bey tarafından yaptırılan bu medrese, Mardin’in en ikonik yapılarından. Göz alıcı taş oymacılığı ve astronomiyle ilgili çalışmalarıyla bilinen bu medrese, Artuklu döneminin ilim ve sanat anlayışını yansıtır.
- 3. Latifiye (Abdüllatif) Camii:** Artuklu döneminde, 1371 yılında inşa edilen bu cami, aktif olarak ibadete açık olup Artuklu mimarisinin zarif örneklerinden biridir. Caminin kapısındaki geometrik motifler ve taş işçiliği dikkat çekicidir.

Çok Katmanlı Dini Miras: Süryani Kiliseleri ve Manastırları

Mardin’in dini yapısı, İslam öncesi dönemden gelen Hristiyan mirasıyla da şekillenmiştir. Kentin çevresindeki manastır ve kiliseler, bölgenin tarihi dokusunun önemli bir parçasıdır.

Erken Dönem Kiliselerin Konumu ve Tarihsel Bağlamı

Öncelikle belirtmek gerekir ki, antik dönemlerde (MÖ) dahi yerleşim bölgelerinin dışında dini yapılar inşa etmek yaygın bir gelenektir. Manastırlar genellikle şehir gürültüsünden uzakta, keşişlerin inzivaya çekilebileceği sakin ve kutsal yerlerde

kurulurdu. Bu durum, Mardin çevresindeki erken dönem Süryani manastırları ve kiliseleri için de geçerlidir. Bizans İmparatorluğu'nun Sasanilerle sınırında yer alan bu bölge, Hristiyanlık tarihindeki teolojik tartışmalar nedeniyle inananlar için bir inziva ve sığınma alanına dönüşmüştü.

1. Deyrulzafaran Manastırı (Mor Hananyo): 5. yüzyıldan başlayarak farklı dönemlerde yapılan eklemelerle bugünkü halini alan bu manastır, 1932 yılına kadar tam 639 yıl boyunca tüm dünya Süryani Ortodoks cemaatinin patriklik makamı olmuştur. Manastır, Roma dönemine ait bir tapınağın ve daha sonra kale olarak kullanılan bir yapının temelleri üzerine kurulmuştur. Bu durum, eski pagan ve Bizans yapılarının Hristiyanlık tarafından benimsenerek yeniden işlevlendirildiği anlamına gelmektedir.

2. Mor Gabriel Manastırı (Deyrulumur): Tur Abdin bölgesinin en önemli Süryani Ortodoks manastırlarından biri olan Mor Gabriel Manastırı'nın temelleri 397 yılında atılmıştır. Pagan tapınakları ve Roma dönemine ait yapıların kalıntıları üzerine inşa edilmesi, bu manastırın da bölgedeki eski dini ve kültürel mirası dönüştürdüğünü göstermektedir.

3. Kırklar Kilisesi (Mor Behnam ve Saro Kilisesi): Şehrin yerleşim alanı içinde yer alan bu kilise, 569 yılında inşa edildiği rivayet edilmektedir ve Mardin'deki en eski Süryani kiliselerinden biridir. Kilisenin mimari zenginliği, 400 yıllık ahşap kapıları ve dantel gibi işlenmiş taş oymacılığıyla dikkat çeker. Kiliseler ve manastırlar, Artuklu döneminde de bölgedeki Hristiyan halk tarafından kullanılmaya devam etmiş, Artuklu idaresi altındaki çok kültürlü yaşamın bir parçası olmuştur.

Mardin, Artukluların imar faaliyetleriyle bir Türk şehri kimliği kazanırken, binlerce yıllık dini ve kültürel mirası da bünyesinde yaşatmaya devam etmiştir. Bu çok katmanlı yapı, Mardin'i eşsiz bir açık hava müzesi haline getirmiştir.

Eğitim ve Sosyal Yapılar: Kasımiye Medresesi, Artuklu döneminde inşasına başlanmış ve Akkoyunlu Hükümdarı Cihangiroğlu Kasım Padişah döneminde (1457-1502) tamamlanmıştır. İki katlı, kubbeli, tek ve açık avlulu bu medrese, düzgün kesme taş işçiliği, plan özellikleri ve süsleme motifleriyle öne çıkar. Cami ve türbe ile birlikte bir külliye içerisinde yer alır. Zinciriye Medresesi (İsa Bey Medresesi), Kasımiye Medresesi'ne mimari olarak benzerlik gösteren önemli bir Artuklu yapısıdır. Hatuniye Medresesi (Sıti Radviyye Medresesi) de Mardin'in önemli eğitim yapılarından biridir.

Antik Kentler ve Diğer Yapılar: Dara Antik Kenti, Perslere karşı Bereketli Hilal'nın savunmasında önemli rol oynayan, Roma dönemine ait bir garnizon kenti olup nekropol alanı ve sarnıcıyla ilgi çekicidir. Mardin Kalesi, doğal kaya yapısı üzerine kurulmuş, müstahkem bir yapıdır ve şehrin en hâkim noktasındadır.

Müzeler: Mardin Arkeoloji ve Etnografya Müzesi, bölgeden çıkan arkeolojik buluntuları ve etnografik sergileriyle Mardin'in tarihsel ve kültürel mirasına ışık tutar. Sakıp Sabancı Mardin Kent Müzesi de Mardin'in kentsel tarihini ve kültürel gelişimini sergileyen önemli bir müzedir.

Çok Kültürlü ve Çok Dinli Yapının Mirası

Mardin, “kültürlerin yoğrulduğu” bir şehir olarak tanımlanır. Bu yoğrulma, şehrin çok kültürlü ve çok dinli yapısının temelini oluşturmuştur. Günümüzde de Mardin, barış içerisinde Türk, Arap, Kürt ve Süryanilerden oluşan etnik yapısıyla adeta bir imparatorluk dönemi şehrini anımsatmaktadır.

Mardin'in UNESCO Dünya Miras Listesi'ne “kültürel peyzaj alanı” olarak önerilmesi, doğal yapının insan etkileşimiyle nasıl benzersiz dini ve geleneksel yapıları ortaya çıkardığının ve bu çok katmanlı kültürel dokunun bir bütün olarak değerinin bir göstergesidir. Kırklar Kilisesi, Kasımiye Medresesi, Ulu Cami gibi farklı inançlara ait yapıların bir arada bulunması, Mardin'in hoşgörü ve birlikte yaşama kültürünün somut kanıtlarıdır. Mardin'in “taşın kadim mirası” sadece mimari yapıların dayanıklılığını değil, aynı zamanda şehrin çok kültürlü ve çok dinli sosyal yapısının tarihsel süreç içerisindeki şaşırtıcı direncini ve adaptasyon yeteneğini de simgeler. Farklı medeniyetlerin ve inançların izlerinin silinmek yerine “harmanlanarak” bir arada var olması, Mardin'i sadece bir tarihi kent değil, aynı zamanda kültürel çeşitliliğin ve barış içinde bir arada yaşamanın yaşayan bir laboratuvarı hâline getirir. Bu durum, şehrin sadece geçmişe dönük bir müze olmadığını, aynı zamanda kültürel hoşgörü ve birlikte yaşama üzerine önemli dersler sunan yaşayan bir örnek olduğunu gösterir.